

## IIV AKADEMIK LITSEYI O‘QUVCHILARINI TA‘LIM JARAYONIDA HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

**Turg‘unov Sherzod Nurmuxammedovich**

IIV Andijon akademik litseyi o‘qituvchisi

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada IIV akademik litseylari o‘quvchilarida huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirish maqsadida ta‘limga, xususan pedagogik oliy ta‘lim tizimiga jiddiy e‘tibor qaratishni taqozo qilayotganligi, har qanday mamlakatning kelgusi istiqboli undagi raqobatbardosh kadrlarning yuksak intellektual salohiyatiga bog‘liqligi, bo‘lg‘usi kadrlarning intellektual-ijodiy faoliyatining intellektual madaniyat asosida shakllanishi ularning kelgusi faoliyatining yuksak gumanistik xarakter kasb etishining eng muhim sharti va asosi bo‘lib, o‘quvchilarda huquqiy ong madaniyatning shakllanishi va rivojlanishida akademik litsey o‘quv fanlaridan oqilona foydalanishning pedagogik jihatlari haqida so‘z yuritiladi.*

***Kalit so‘zlar:** ta‘lim, globallashuv, global kompetentlik, huquqshunoslik fani, intellekt, pedagogika, metodika, fan, global muammolar, intellektual huquqiy madaniyat, huquqiy ong, savodxonlik, g‘oyalar, qobiliyat, madaniyat tuzilmasi, funksiyalar.*

***Abstract:** In this article, the fact that the students of the academic lyceums of the IIV are paying serious attention to education in order to develop legal consciousness and legal culture, in particular the pedagogical higher education system, the future prospects of any country depend on the high intellectual potential of competitive personnel in it, the formation of intellectual and creative activities of students are told about the pedagogical aspects of the rational use of academic Lyceum educational subjects in the formation and development of legal consciousness culture.*

***Key words:** education, globalization, global competence, jurisprudence, intelligence, pedagogy, methodology, science, global problems, intellectual legal culture, legal consciousness, literacy, ideas, ability, cultural structure, functions.*

Mamlakatimiz so‘nggi o‘n yilliklarda jahon hamjamiyatiga faol qo‘shilib, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotda tub o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Fuqarolarni ob‘ektiv ehtiyojlari vaasta-sekin paydo bo‘ladigan sub‘ektiv talablari fuqarolik jamiyatigasingdirish orqali amalga oshiriladi [1] va uni tavsiflovchi quyidagivazifalarni belgilaydi: - ta‘lim jarayonlari uchun normalar vatalablarni

shakllantirish; - sherikchilik taraflarining o'zaro manfaatli va samarali hamkorligini yo'lga qo'yish; - ta'lim jarayonlarida huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishning asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqish.

Rivojlanayotgan jamiyat tanlangan vaziyatda mustaqil ravishda qaror qabul qilaoladigan, hamkorlik, muloqotga qodir, dinamizm, konstruktiv fikrlash bilan ajralib turadigan, madaniyatlararo hamkorlikka tayyor, mamlakat taqdiri, uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun mas'uliyat hissi bilan yuqori ma'lumotli, axloqiy, tashabbuskor odamlarga muhtoj [2].

O'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, hozirgi bosqichda ta'lim muassasalari hayotida jamoatchilik ishtirokining turli shakllari mavjud – vasiylik kengashlari, ota-onalar qo'mitalari, maktab miqyosidagi ota-onalar yig'ilishlari, maktablar, gimnaziyalar kengashlari, muassislari yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan jamoat tashkilotlari, talabalar, jamoalar a'zolari va boshqalar. Barcha darajadagi ta'lim tuzilmalarining yangilanishi doimiy va tizimli bo'lishi kerak, ularning rivojlanishi olingan tajribaning teskarisi sifatida emas, balki uning ajralmas xususiyati sifatida qaralishi kerak. Shuning uchun ijtimoiy sheriklik menejmentining rivojlanish menejmenti kabi shakli bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Axir, jamiyat tomonidan ijtimoiy kutishlarning o'sib borishi, ta'limning ushbu tarkibiy qismida hal qilinmagan muammolarning to'planishi tufayli davlat sub'ektlarini jamiyat rivojlanishini boshqarish va ularning davlat (idoraviy) tuzilmalari bilan sheriklikka jalb qilish zarur bo'ldi.

Muvaffaqiyatli rejalashtirilgan yangilanishni ta'minlash, shuningdek, boshqaruv jarayonlarini davlat-jamiyat asosida amalga oshirishni jadallashtirish uchun sheriklik asosida bunday o'zgarishlarni boshlashi va qo'llab-quvvatlashi mumkin bo'lgan mexanizmlar shakllantirilmoqda.

Umumta'lim maktabida ijtimoiy sheriklikni tashkil etish asoslari V.Suxomlinskiyning asarlarini o'z ichiga oladi [3]. O'qituvchi shaxsning axloqiy yadrosi, axloqiy yadrosi doimiy faoliyatga muhtoj, ijtimoiy va axloqiy munosabatlarga qo'shilishga intiladigan tarzda joylashtirilganligini ta'kidladi, bunda ularning axloqiy fazilatlarini, birinchi navbatda, namoyon bo'ladi. Buning uchun, bizning fikrimizcha, o'quvchilarni o'qitishning dastlabki bosqichida ularga shunday tarbiyaviy ta'sir yaratish kerakki, unda ijtimoiy Kompetensiyalar, xususan, sherikliklarning shakllanishi ta'minlandi. Sheriklikni tashkil etish tenglik tamoyillariga asoslanishi kerak, bu ijtimoiy sheriklikda o'quvchilarning o'zlari haqidagi haqiqiy g'oyalarni ko'pchilik orasida, sinf va maktab jamoasi a'zosi sifatida shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

O'qituvchi-murabbiy uy hayvonlarining bunday motivlari va ehtiyojlarini boshqarishi kerak, shuning uchun hamkorlikka ishonch asosida o'zaro munosabatlarga tayyor bo'lishi kerak. Bunga ijtimoiy sheriklik jarayonining muhim usuli sifatida

dialog yordam berishi mumkin, bu o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasida ijobiy o'zaroaloqalarni o'rnatishga yordam beradi. Hamkorlik muhiti shaxsiyat va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda uyg'unlikni ta'minlaydi, lekin eng muhimi, sheriklik munosabatlari jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasida ishbilarmonlik munosabatlari paydo bo'ladi [4].

“Dualizm”, “ikkilanish”, “ikki yoqlama” atamaları (lot.dan. dualis-double) bilimlarning turli sohalarida (falsafa, siyosatshunoslik, iqtisod, ijtimoiy va tabiiy fanlar) keng qo'llaniladi. Pedagogikada “ikkiyoqlama tizim” tushunchasi birinchi marta Germaniyada 1960-yillarning o'rtalarida kasbiy tayyorgarlikni tashkil etishning yangi shaklini ifodalash uchun ishlatilgan. Kasb-hunar ta'limining ikki tomonlama tizimi boshqa nemis tilida so'zlashadigan mamlakatlarda - Avstriya va Shveysariyada ham rivojlangan.

Ikki tomonlama o'qitish tizimidagi kasbiy tayyorgarlik-bu korxonada kasbiy tayyorgarlikni (haftada 3-4 kun) va kasb-hunar maktabida o'qishni (haftada 1-2 kun) qamrab oladigan yagona tashkiliy butunlik.

Quyida darajadagi kasb-hunar maktablarining bitiruvchilari texnik rivojlangan kasb-hunar maktabida ((Fachoberschule) o'qishlari mumkin. Ushbu maktablarning asosiy kontingenti ikki tomonlama ta'lim tizimining bitiruvchilaridir. Ushbu ta'lim muassasasiga qabul qilishning zaruriy sharti-bu birinchi bosqichning tugallangan o'rta ta'limi, olingan tugallangan kasb-hunar ta'limi vakamida ikki yil yoki besh yillik ish tajribasi hisoblanadi.

Ilg'or kasb-hunar maktabida o'qish uchun, talabalar birinchi tayyorgarlik kurslarining ishtiroki kerak (Vorkurs) yoki tayyorgarlik sinf (Vorklasse) yil davomida bitiradi. Haqiqiy maktabni tugatgan yoki kasb-hunar maktablarida kasb-hunar ta'limini tamomlagan shaxslarga tayyorgarlik darslarida o'qishga ruxsat beriladi. Har bir inson matematika, nemis va ingliz tillarida kirish testlarini topshirishi kerak.

Ilg'or kasb-hunar maktabida o'qishning birinchi yilida talabalar o'qishning birinchi yilining birinchi yarmini qamrab olgan sinov muddatidan o'tadilar. Agar talaba sinov muddatini o'tamagan bo'lsa, u maktabni tark etishi shart. Maktabda tuzalish mumkin emas. Ilg'or kasb-hunar maktabida o'qishning ikkinchi yilida bu majburiydir

Amaliyot davrida talabalar muassasa xodimlariga tenglashtiriladi, shuning uchun ular ma'lum ish haqi olishadi. Germaniya va Avstriyadagi ijtimoiy sheriklik tizimida xodimlarning vakillari ish haqi, mehnat sharoitlari va kadrlar siyosati masalalarini muhokama qilishda ovoz berish huquqiga ega kuzatuv kengashlari faoliyatida ishtirok etishlari kutilmoqda. Bu xodimlarning vakillari korxonada boshqarishda ishtirok etish huquqini beradi va hamkorlar maqomini beradi [5].

Ish beruvchi va xodim o'rtasidagi munosabatlar har doim ziddiyat elementiga ega, chunki ularning manfaatlari hech qachon to'liq mos kelmaydi. Tomonlarni yarashtirish yo'lidagi birinchi qadam ba'zi mamlakatlarda (Fransiya, Belgiya, Avstriya, Germaniya) majburiy bo'lgan va konsensusga erishishning boshqa barcha usullaridan oldingi ochiq muzokaralarning boshlanishi hisoblanadi. Muzokaralar natijasi tomonlarning o'zaro imtiyozlarini belgilaydigan bitim bo'lishi kerak. Kasb-hunar ta'limi Germaniya va Avstriya davlat bandlik siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi, mehnat bozorini rivojlantirish bilan yaqindan bog'liq bo'lgan. Evropa tajribasini o'rganish va etarli darajada amalga oshirish milliy qonunchilikni takomillashtirishga, yagona ta'lim makonini qayta tashkil etish va saqlash mexanizmlarini ishlab chiqishga yordam beradi. O'tkazilgan tadqiqotlar belgilangan muammoni keltirib chiqarmaydi. Ayniqsa, Germaniya va Avstriyada kasb-hunar ta'limi moliyalashtirishni, ijtimoiy sheriklik faoliyati o'rganish istiqbolli bo'lishi mumkin.

Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda ijtimoiy sheriklik mafkurasi ijtimoiy va mehnat munosabatlariga chuqur kirib bordi, garchi uning turli mamlakatlardagi modellari tashkiliy-huquqiy mexanizmi bilan farq qilsa ham. Ijtimoiy sheriklikning ikkita modeli ma'lum – uch tomonlama va ikki tomonlama. Mehnat munosabatlarini tartibga solishda davlatning roli kichik bo'lgan mamlakatlarda (Aqsh, Kanada, Buyuk Britaniya) ish beruvchilar uyushmalari va ishchilar tashkilotlari o'rtasida ikki tomonlama hamkorlik amal qiladi. Davlat ijtimoiy mojarolar yuz berganda hakam yoki vositachi kabi ijtimoiy modelda harakat qilishi mumkin.

Eng ko'p tarqalgan uchlik Fransiya, Germaniya, Shvesiya, Avstriyada uch tomonlama hamkorlik bo'lib, unda davlat ijtimoiy sherik sifatida faol rol o'ynaydi. Markaziy va Sharqiy Evropaning barcha mamlakatlarida 80-yillarning oxiridan boshlab mehnat qonunchiligining tubdan yangilanishi yuz berdi. Bu ish birinchi natijalar edi: ish tashlashlar to'g'risidagi qonun, kasaba uyushmalari to'g'risidagi qonun o'zgarishlar (1991) mehnat kodeksiga va o'zgartirish (1992) Vengriyada; ommaviy savdolashib to'g'risidagi qonun (1990) sobiq Chexoslovakiyada; kasaba uyushmalari to'g'risidagi qonun va mehnat mojarolari hal (1991) Polshada; Jamoa shartnomalari, mehnat mojarolari va kasaba uyushmalari to'g'risidagi Ruminiya qonunlari (1991); Bolgariyadagi mehnat kodeksiga o'zgartirishlar (1993). Ushbu o'zgarishlarning ba'zilari allaqachon uch tomonlama maslahatlashuvlar mavzusi bo'lgan. Post-totalitar davlatlarda, shu jumladan, O'zbekistonda ijtimoiy sheriklikni joriy etish davlatning hal qiluvchi roli bilan pastdan emas, yuqoridan amalga oshirilishi allaqachon qayd etilgan xech kimga sir emas.

Germaniyada ishchilarning hayotiy manfaatlari bilan bog'liq qarorlarni qabul qilishda ishtirok etishining eng aniq va mukammal mexanizmi ishlaydi. Shunga

o'xshash yondashuv Shvesiyada mavjud. Ushbu mamlakatlarda xodimlarni korxonani boshqarishda ishtirok etish to'g'risida maxsus qonunlar mavjud.

Shu munosabat bilan, ishtirok etish jarayonlari keng rivojlangan, doimiy ravishda rivojlanib borayotgan Germaniyada ma'lum tarixiy bosqichlarda boshqa Evropa mamlakatlari amaliyotidan oldin ijtimoiy sheriklik amaliyotini ta'kidlash foydalidir.

Germaniyada korxonada huquqiy tartibni birinchi marta tartibga solish 1916 yilda ichki yordam xizmati to'g'risidagi qonun bilan boshlangan. Ushbu qonun korxonalarda ishchi va xizmatchilarning doimiy komitetlarini tuzishga imkon berdi, biroq ularga korxonani boshqarishda ishtirok etish vakolati berilmadi.

1920 yilda ishlab chiqarish Kengashlari to'g'risida birinchi milliy qonun qabul qilindi, bu ishchilar va xodimlarning korxonalarda vakillik qilish uchun huquqiy asos yaratdi. Xodimlarning ishtiroki, asosan, ijtimoiy va mehnat masalalari bilan cheklangan. Korxonalarni boshqarish sohasidagi huquqlar juda ahamiyatsiz edi.

1934-yilda bu qonun Germaniya iqtisodiyotining harbiylashuvi oqibatida Milliy mehnat rejimi to'g'risidagi qonunga o'zgartirildi. Ishchilarning kasbiy va ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish maqsadida 22-sonli nazorat Kengashi Qonuni 1946 yilda qabul qilingan bo'lib, u ishlab chiqarish Kengashlarining vazifalarini biroz kengaytirdi va belgilab berdi. Ushbu qonun doirasida korxonalarda ishlab chiqarish Kengashlarining huquqiy rejimini kengaytirish uchun er qonunlari yaratila boshlandi. 1952 yil ushbu jarayonning intensivligi korxonalarning huquqiy rejimi to'g'risidagi qonun bilan to'xtatildi. Faqat ma'lum ijtimoiy masalalarda ishlab chiqarish guruhining qaror qabul qilishda ishtirok etish huquqi saqlanib qoldi, ammo uning mehnat jihatlariga aralashuvi (ro'yxatdan o'tish, boshqa ishga o'tish, xodimlarni almashtirish) sezilarli darajada cheklangan edi. Iqtisodiyotning davlat sektori xodimlari ushbu qonun bilan qamrab olinmagan va faqat 1955 yilda davlat muassasalarida vakillik to'g'risidagi qonun orqali vakillik qilish va o'z manfaatlarini himoya qilish huquqini olgan.

Germaniyaning ijtimoiy sherikligidagi taraqqiyot 1972 yilda, korxonalarning huquqiy rejimi to'g'risidagi avvalgi Qonunning kodifikatsiyasi kengayganida bayon qilingan edi. Ushbu qonunning yangi versiyasi nafaqat ishchilarning ijtimoiy va iqtisodiy masalalarda huquqlarini kengaytirdi, balki korxonani boshqarish uchun qo'shimcha huquqlarni ham o'rnatdi. Xodimlarning manfaatlarini ifodalovchi organlarning sharoitlari va ishi ham yaxshilandi.

### Foydalanilgan adabiyotlar.

1. European Commission. Improving the Quality of Teacher Education. Communication from Commission to the Council and the European Parliament. Brussels: European Commission. 2007. P. 16.
2. Vuori J. The benefits of a preventive job search program on re-employment and mental health at 2-year follow-up / J. Vuori; J. Silvonon // Journal of Occupational and Organizational Psychology. 2011. Т. 78. P. 43-52.
3. Сухомлинский В.А. Родительская педагогика. – К., 1978.
4. Утемуратов М. Эркин фуқаролик жамиятини ривожлантиришда ҳуқуқий онгни юксалтириш масалалари // Ҳалимбой Бобоевич Бобоевнинг 80 йиллик юбилейига бағишланган Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. 2022. – Б. 34-39.
5. Ляшенко Л. Т. Социальное партнерство как фактор политической и социальной стабильности в Украине: дис. канд. полит. наук: – Киев: 1998. – 69 с.